

Antiszemiták, cigányellenesek, xenofókok

Az előítéletekkel foglalkozó szakirodalomban közhely, hogy azok, akik ellenségesek egy csoporttal szemben, hajlamosak más csoportokat is elutasítani. Azonban ez a korreláció sosem tökéletes. Habár már Allport¹ megpróbálta szétválasztani a zsidókkal és az afroamerikaiakkal szemben megnyilvánuló attitűdök demográfiai meghatározóit, a legtöbb, előítéletességgel foglalkozó elmélet a különféle előítéletek mögött megbújó közös forrást hangsúlyozza – amely természetesen elméletenként változik: tekintélyelvű személyiség,² törekvés a pozitív identitás kialakítására,³ csoportok közötti konfliktus⁴ stb. – és kevés figyelmet szentel a különbségeknek. Nagyon kevés az olyan empirikus vizsgálódás is, amely megpróbálna magyarázatot keresni arra, hogy egyesek miért viszonyulnak ellenszenvvel egy bizonyos csoporthoz, míg más csoportokkal szemben nem előítéletesek.

A TÁRKI által 2002 folyamán végzett előítélet-vizsgálat⁵ kivételes lehetőséget kínál egy ilyenfajta összehasonlításra. Ez a kutatás az 1994-ben,⁶ illetve az

¹ ALLPORT 1954: 77.

² ADORNO 1950.

³ TAJFEL–TURNER 1986.

⁴ SHERIF–SHERIF 1980.

⁵ TÁRKI Vélemény 2002. A felnőtt lakosság etnikai és politikai attitűdjeinek longitudinális vizsgálata Magyarországon. A kutatás dokumentációját lásd <http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo.pl?sorszam=TDATA-F36>. A vizsgálat eredményeiről lásd ERŐS–FÁBIÁN 2005; ERŐS 2005; KOVÁCS 2005; ENYEDI–FÁBIÁN–SIK 2004; BALASSA 2003.

⁶ Autoritarizmus, előítéletek és a politikai-ideológiai tagoltság kapcsolata a posztkommunista átmenet idején Magyarországon 1994. A kutatás dokumentációját lásd <http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo.pl?sorszam=TDATA-D13>. A vizsgálat eredményeiről lásd ERŐS–FÁBIÁN 1995; FÁBIÁN 1999; FÁBIÁN–SIK 1996; ERŐS–FÁBIÁN 1996; FÁBIÁN–FLECK 1999; ERŐS–FÁBIÁN–ENYEDI–FLECK 1996; ENYEDI 1998; ENYEDI 1999; ERŐS 1998; ENYEDI–ERŐS–FÁBIÁN 1997.

1995-ben⁷ készült felméréseket ismételte meg azzal a céllal, hogy megtudjuk, miként változtak az etnikai előítéletek Magyarországon az elmúlt évtizedben. A 2002-es kérdőív az antiszemitizmus és a cigányellenesség mellett részletesen vizsgálta a xenofóbiát⁸ is, és így az időbeli tendenciák vizsgálata mellett lehetőség nyílt azon jellemzők megállapítására is, amelyek mentén az említett előítélet-fajták elkülöníthetők. A következőkben erről lesz szó.

Az antiszemita, a cigányellenes és a xenofób előítéletek erőssége és típusai

A kilencvenes évek elején végzett felmérésekből az derült ki, hogy míg a zsidók a legelfogadottabb, addig a romák a legelutasítottabb külcsoportja a magyar társadalomnak.⁹ A 2002-ben megismételt vizsgálat szerint ez a hierarchia nem változott.¹⁰ Mind a társadalmi távolságot, mind az érzelmi viszonyulást mérő skálán a romák elutasítottsága a legmagasabb (őket csak a kábítószeresek és a bőrféjük „előzik meg”). A zsidók a Bogardus-skálán¹¹ a második, a rokonszenv skálán a harmadik legelfogadottabb csoport. Az előítéletek kognitív és viselkedéses dimenzióját mérő kérdésekre adott válaszok is azt mutatják, hogy a cigányellenesség sokkal erősebb, mint az antiszemitizmus (lásd *Melléklet*). A cigányellenes állításokkal sokkal nagyobb arányban értettek egyet a megkérdezettek (18 és 88% között, átlagosan a megkérdezettek 53%-a), mint az antiszemita állításokkal (9 és 34% között, átlagosan a megkérdezettek 21%-a). Míg az antiszemita kijelentéseknél egy kivétellel mindenhol magasabb volt az elutasítók, mint az egyetértők aránya, a cigányellenes kijelentéseket többségében elfogadták a válaszadók. A külföldiekkel, bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök is alapvetően negatívak. A megkérdezettek többsége szigorítaná a menekültek befogadását (78,7%), korlátozná az országban élő színesbőrűek számát (55,6%), és egyetért az olyan idegenellenes állításokkal, hogy a bevándorlók miatt növekszik a bűnözés (70,3%), és elveszik a munkát a Magyarországon születettektől (59,3%).

⁷ A Gallup Hungary Közvélemény-kutató Intézet által végzett antiszemitizmus-vizsgálatot Kovács András vezette. Az eredményeket lásd KOVÁCS 1999a; KOVÁCS 1999b; KOVÁCS 1999c; KOVÁCS 2005; IVONY 2001; HACK 2001; BALASSA 2001.

⁸ A xenofóbia kifejezésen most nem általában az etnikai előítéleteket értjük, hanem a Magyarországon élő, illetve Magyarországra érkező külföldiekkel szemben megnyilvánuló ellenszenvet.

⁹ LÁZÁR 1996; ERŐS 1998; FÁBIÁN 1999; KELEMEN 1999.

¹⁰ ENYEDI-FÁBIÁN-SIK 2004; BALASSA 2003.

¹¹ A Bogardus-féle társadalmi távolság skála annak mérésére szolgál, hogy milyen mértékű kapcsolatot hajlandó elfogadni valaki emberek adott csoportjával (bővebben lásd a *Mellékletben*).

Az antiszemitizmus alacsonyabb mért szintje valószínűleg összefügg azzal, hogy sokkal erősebb kulturális tabukba ütközik, mint a xenofóbia vagy a cigányellenesség: a xenofób, illetve a cigányellenes nézetek sokkal könnyebben jutnak felszínre, mint az antiszemita vélemények. Ezt támaszthatja alá az is, hogy az antiszemitizmus esetében sokkal magasabb a látencia, vagyis az antiszemitizmust mérő kérdéseknél sokkal nagyobb arányú a nem válaszolás (11 és 41% között, átlagosan 24%), mint a cigányellenességet és a xenofóbiát mérő itemeknél (2 és 13%, illetve 4 és 15% között átlagosan: 6%, illetve 9%).¹²

1994-ben FÁBIÁN Zoltán és ERŐS Ferenc a szintbeli különbségek mellett, illetve azzal összefüggésben az antiszemitizmus és a cigányellenesség még egy fontos különbségére mutatott rá. Azt találták, hogy a cigányellenes attitűd alapvetően „egydimenziós”, sokkal kevésbé strukturált, mint az antiszemita előítélet.¹³ A különböző tartalmú és erősségű cigányellenes vélemények egymással erősen korreláltak, még a diszkriminatív attitűd sem különült el oly módon, mint az antiszemitizmus esetében. A faktorelemzés¹⁴ során a cigányellenességet mérő itemek egy faktorra simulnak, az antiszemita vélemények viszont egy többdimenziós struktúrába rendeződtek, ahol az egyes dimenziók nemcsak tartalmilag váltak szét, de szociológiai meghatározottságuk is jellemzően különböző volt. A két előítéletrendszer ezen különbsége szintén annak tulajdonítható, hogy a romákkal szemben megnyilvánuló diszkriminatív attitűdök nem ütköznek olyan erős tabukba, mint a diszkriminatív antiszemitizmus.

Az antiszemita vélemények többdimenziós struktúráját a kilencvenes évek eleje óta már több empirikus vizsgálat is megerősítette.¹⁵ A 2002-es vizsgálat három típust talált: a politikai, a diszkriminatív és a vallásos antiszemitizmust (*1. táblázat*).¹⁶

¹² Bár a nem válaszolás mögött nem csak látens antiszemitizmus húzódhat meg. A szakirodalom a látencia két típusát különbözteti meg. A kommunikatív vagy funkcionális látenciát, amikor a válaszadók társadalmi, kulturális tabuk nyomása miatt rejtik el valós véleményüket, illetve a ténybeli látenciát, amikor a válaszadók azért nem nyilvánítanak véleményt, mert nincs nekik: mert a probléma számukra nem releváns, horizontjukon és érdeklődésükön kívül esik és/vagy nincs meg a kellő tudásuk ahhoz, hogy véleményt formáljanak. (A látencia jelenségéről, illetve méréséről lásd BERGMANN–ERB 1997; ANGELUSZ 1996; KOVÁCS 1999b.)

¹³ FÁBIÁN 1999; ERŐS 1998.

¹⁴ Faktoranalízis akkor alkalmazható, amikor olyan látens, közvetlenül nem megfigyelhető jelenséget szeretnénk mérni, mint például az előítéletesség. E módszer segítségével azt lehet megvizsgálni, hogy az adott jelenség (például antiszemitizmus) mérésére használt állítások valóban összefüggenek-e, illetve hogy milyen dimenziókba rendeződnek.

¹⁵ KOVÁCS 1996: 26–30; IVONY 2001: 140; FÁBIÁN 1999: 87.

¹⁶ BALASSA 2003: 22; KOVÁCS 2005: 175. Maximum likelihood, listwise: KMO. 0.895, Bartlett Test: Approx. Chi-Square: 1811,980. df:55. Sig: 0.000; Goodness of fit Test: Chi-Square: 39,856 df=25 sig.0.030

1. táblázat. Az antiszemita nézetek szerveződése (faktorelemzés)

	kommunalitások	politikai antiszemitizmus	diszkriminatív antiszemitizmus	vallásos antiszemitizmus
A baloldali mozgalmakra a zsidók mindig is döntő befolyást gyakoroltak.	,364	,587	,126	,059
A zsidók még az üldöztetésükből is előnyöket próbálnak kovácsolni.	,552	,698	,242	,075
A zsidó származású értelmiségiek befolyásuk alatt tartják a sajtót és a kultúrát.	,655	,774	,137	,194
Létezik egy titkos zsidó együttműködés, amely meghatározza a politikai és gazdasági folyamatokat.	,578	,625	,347	,259
A liberális pártok elsősorban zsidó érdekeket képviselnek.	,597	,725	,190	,189
A legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból.	,745	,215	,809	,210
A zsidók és nem zsidók közötti házasság egyik félnek sem tesz jót.	,477	,224	,570	,319
Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát.	,686	,263	,760	,198
Jobb, ha az embernek nincs sok dolga zsidókkal.	,732	,223	,770	,299
Jézus Krisztus keresztre feszítése a zsidók megbocsáthatatlan bűne.	,824	,229	,330	,814
A zsidóság szenvedése Isten büntetése volt.	,626	,189	,392	,661

A politikai zsidóellenességet megjelenítő dimenzióban a titkos zsidó összeesküvésről, a zsidók aránytalan befolyásról szóló sztereotípiák foglalnak helyet. A diszkriminatív antiszemitizmus a zsidók elleni nyílt diszkriminációt támogató kijelenté-

sekből áll. A vallási antiszemitizmust pedig a zsidók istengyilkosságáról szóló antijudaista kijelentések alkotják.

Vajon a cigányellenesség továbbra is egydimenziós? Az 1994-es és a 2002-es adatok összehasonlításából azt már tudjuk, hogy az elmúlt évtizedben csökkent a nyílt cigányellenesség és ezzel párhuzamosan nőtt a látencia is, vagyis 2002-ben nagyobb arányban választották a „nem tudom” kategóriát, illetve tértek ki a válaszadás alól a cigányellenes előítéleteket mérő kérdéseknél, mint 1994-ben.¹⁷ Vajon történt-e változás a cigányellenes előítéletek szerkezetét illetően?

Bár olyan mértékű strukturáltság 2002-ben sem jellemzi a cigányellenességet, mint az antiszemitizmust, mégis kirajzolódni látszik egy kétdimenziós struktúra (2. táblázat): megkülönböztethetünk egy nyíltan diszkriminatív és faji alapú cigányellenességet, illetve egy puhább, burkoltabb előítéletet.

2. táblázat. Régi és új cigányellenesség 2002-ben¹⁸ (faktoranalízis eredménye)

	kommunalitások ¹⁹	régimódi cigányellenesség (faktorsúlyok ²⁰)	modern cigányellenesség (faktorsúlyok)
A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdenének dolgozni.	,299	,058	,543
A cigányoknak több támogatást kell adni, mint a nem cigányoknak.	,264	-,255	-,446
A cigányokat rá kell szoktatni arra, hogy ugyanúgy éljenek, mint a magyarok.	,357	-,013	,597
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	,475	,635	,269
Csak helyeselni lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.	,492	,697	,080
A cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől, mivel képtelenek az együttélésre.	,544	,738	-,023

¹⁷ ENYEDI–FÁBIÁN–SIK 2004; BALASSA 2003.

¹⁸ Maximum likelihood, listwise: KMO. 0.691, Bartlett Test: Approx. Chi-Square: 784,069. df: 15. Sig: 0.000; Goodness of fit Test: Chi-Square: 10,810 df=4 sig.0.029

¹⁹ A kommunalitások azt mutatják meg, hogy az új összevont változók (faktorok) mennyire jól helyettesítik az egyes mért változókat.

²⁰ A faktorsúlyok azt mutatják meg, hogy az egyes mért változók milyen súllyal szerepelnek az adott dimenzióban (faktoron).

Vagyis a régi rasszista cigányellenesség mellett megjelent egy újfajta cigányellenesség is, amely egy új tematikából építi fel ideológiáját, amelyben már nem kapnak helyet a hagyományos faji alapú sztereotípiák és a nyílt diszkrimináció támogatása. A *modern cigányellenesség* faktoron megjelenő tartalmak nem ismeretlenek a régimódi cigányellenesség szótárában sem, az „újdonság” az, hogy ezek most – leválva a régimódi cigányellenességről – egy önálló gondolatrendszerben is megjelennek.

Ezen újfajta cigányellenesség megjelenése szoros összefüggésben van a nyílt cigányellenesség csökkenésével, illetve a látencia növekedésével. A nyílt cigányellenesség mért csökkenése ugyanis nem feltétlenül jelenti azt, hogy a magyar felnőtt lakosság romákkal kapcsolatos attitűdjei valóban pozitív irányban változtak, és a látencia növekedése is ezen kétségünket erősíti. Az előítéletekben mért csökkenés lehet, hogy csak látszólagos, amennyiben nem a csoportok közötti attitűdök lettek pozitívabbak, hanem az előítéletek rejtettebbek, finomabbak, amit a cigányellenes előítéletek mérésére használt eszközeink már nem tudnak mérni. Ezen jelenséggel Nyugaton már könyvtárnyi irodalom foglalkozik,²¹ és empirikus bizonyíték is van az úgynevezett modern rasszizmus létezésére, illetve a régi faji alapú rasszizmustól való függetlenségére.²²

A változó szociális normáknak köszönhetően, vagyis annak, hogy Magyarországon is egyre kevésbé szalonképes a cigányellenes vélemények nyílt hangoztatása, valószínűleg a cigányellenes attitűd is az antiszemitizmushoz hasonlóan differenciálódni fog.

A xenofóbia belső szerkezete a cigányellenességhez hasonlóan valószínűleg kevésbé strukturált, mint az antiszemitizmus. Tekintve azonban, hogy a kutatás kérdőíve nem tartalmazott elegendő számú és megfelelő tartalmú kérdést, ezt a hipotézist empirikusan nem tudjuk tesztelni.

Az antiszemitizmus, a cigányellenesség és a xenofóbia oksági modellje

Milyen társadalmi tényezők magyarázzák az antiszemitát, a cigányellenes és a xenofób előítéletek erősségét? Mely csoportok azok, amelyek hajlamosabbak a zsidókkal, a romákkal és a külföldiekkel (menekültek, bevándorlók) szemben előítéleteket táplálni? Milyen úton, milyen társadalmi tényezők befolyása alatt válnak egyesek előítéletesebbé, mint mások? Különböznek-e a magyarázó tényezők a három előítélet esetében? A következőkben ezen kérdésekre keressük a választ.

²¹ BROWN 1995; DUCKITT 1994; BANAJI 2003; CROSBY–BROMLEY–SAXE 1980; DEVINE 1989; DOVIDIO–FAZIO 1992; DOVIDIO 2001; HENRY–SEARS 2002.

²² MCCONAHAY 1986; HENRY–SEARS 2002.

A magyarázó modellekbe megpróbáljuk beépíteni az összes olyan változót, amelyekkel általában az előítéletesség individuális különbségeit magyarázni szokták az empirikus és elméleti tanulmányok.

a) A legtöbb empirikus felmérés összefüggést talált az előítéletesség és az *alapvető társadalmi-demográfiai mutatók* között: általában az idős, iskolázatlan, alacsony jövedelmű vidékiek előítéletesebbek, mint a magasabb státusú csoportokba tartozók. Ez egybevág azzal a hipotézissel, amely azt állítja, hogy az alsóbb társadalmi osztályok számos tényező következtében (az alacsony iskolázottság, a politikai vagy civil szervezetek különböző típusaiban képviselt alacsony részvételi arány, az olvasottság hiánya, a társadalmi elszigeteltség, a gazdasági létbizonytalanság, a tekintélyelvű családi magatartásminták) intoleránsabbak.²³ Mindazonáltal a három előítélet között vannak nem elhanyagolható különbségek demográfiai meghatározottság tekintetében, illetve az előítéletesség és a társadalmi státus között sem mindig lineáris a kapcsolat. Az antiszemitizmus például tipikusan nagyvárosi jelenség,²⁴ és nem ismeretlen a magasabb státusú rétegekben sem. Számos tanulmány az antiszemitizmust mint középosztályi jelenséget értelmezi, rámutatva e társadalmi réteg antiszemita tradícióira és a gyakran kompetitívnek, konfliktusosnak érzékelt kapcsolatára a zsidósággal.²⁵ A felsőbb státusú rétegek antiszemitizmusát azonban nehezebb azonosítani és mérni, a magasabb státusú válaszadók ugyanis hajlamosabbak valódi nézeteiket eltitkolva társadalmilag elfogadottabb választ adni, vagy megtagadni a választ a politikailag kényesnek számító kérdésekre.²⁶ Az életkor és az előítéletesség között sem mindig lineáris a kapcsolat. Több esetben kimutatható volt, hogy a legidősebb és a legfiatalabb korosztályok a leginkább előítéletesek.²⁷

b) Igen gyakori változó az előítéletességet magyarázó modellekben a *vallásosság*. Az első cigányellenes előítéletekről készült magyarországi tanulmányok azt feltételezték, hogy a vallásosság toleráns attitűdökkel jár együtt. A legtöbb esetben azonban ezt eddig nem – vagy csak részben – sikerült bizonyítani. Erős Ferenc és Fábíán Zoltán a cigányellenességnek az életkorral és a vallásossággal való kapcsolatát vizsgálva 1994-ben azt találták, hogy csak a fiatalabb csoportok esetében kíséri a vallásos elköteleződést egy toleránsabb attitűd.²⁸ Az antiszemitizmus esetében a vallásossággal kapcsolatban általában az előbbivel ellentétes hipotézis fogalmazódik meg. Tekintve, hogy az antiszemitizmusnak még mindig

²³ Lipset elméletét a munkásosztályi tekintélyelvűségről lásd FÁBIÁN 1999: 74.

²⁴ KOVÁCS 1999a.

²⁵ PULZER 1964.

²⁶ KOVÁCS 1999b.

²⁷ FÁBIÁN 1999; ERŐS–FÁBIÁN 1996; FÁBIÁN–FLECK 1999; WALLACE 1999.

²⁸ ERŐS–FÁBIÁN 1996.

van vallásos konnotációja, azt feltételezik, hogy a vallásosabbak nagyobb valószínűséggel értenek egyet antiszemita kijelentésekkel. A kilencvenes évek elején készült felmérések megerősítik ezt a feltételezést.²⁹

c) A legtöbb tanulmány, amely az etnikai előítéleteket vizsgálta 1989 után, az előítéletesség növekedését az átmenet okozta *szociális frusztrációnak*, a gazdaságban és társadalomban széles rétegek által tapasztalt bizonytalanságnak tulajdonította.³⁰ Ezen elemzések szoros összefüggést találtak az előítélet és olyan tényezők között, mint a szubjektív depriváció, státusbizonytalanság, társadalmi kiszolgáltatottság, normavesztés, politikába vetett bizalom hiánya stb. Ezen összefüggést a bűnbakelmélet segítségével interpretálták, mely szerint a gyors társadalmi változások következtében csökken a mindennapi élet kiszámíthatósága, nő a nyugtalanság és bizonytalanság, és az emberek hajlamosak romló helyzetükért bizonyos csoportokat vádolni. A különbség csak abban volt köztük, hogy a bűnbakhipotézist milyen nagyobb elméleti (pszichoanalitikus, kognitív) keretbe helyezték.

d) A legbefolyásosabb előítéleteket magyarázó változó még mindig a *tekintélyelvűség*. Az ortodox elmélet³¹ szerint az előítéletesség alapvetően a személyiség szerkezetének a függvénye. Adorno és munkatársai kilenc jellemző vonás³² mentén határozták meg a „tekintélyelvű vagy fasiszta személyiség” szindrómát. A kilenc személyiségjegyet mérő változókból hozták létre az F-skálát, amely szoros összefüggést mutatott mind az előítéletességet (az antiszemizmust és az etnocentrizmust), mind a politikai-gazdasági konzervativizmust mérő skálákkal. Az elméletalkotók szerint ez a személyiségstruktúra a korai gyermekkor rideg, kemény és tekintélyelvű családi kapcsolataiban gyökeredzik és fő funkciója a pszichés, legtöbbször tudattalan konfliktusok feloldása. Az elmélet szerint az előítéletek egyik fő funkciója, hogy segítsen feloldani az apával, illetve az apafigurákkal való ambivalens kapcsolatot. Az egyén ambivalens érzelmeket táplál a távoli és a hi-

²⁹ KOVÁCS 1996; KOVÁCS 1999a; FÁBIÁN–FLECK 1999; HACK 2001.

³⁰ POSTMA 1996; ERŐS–FÁBIÁN 1996; KOVÁCS 1997; KOVÁCS 1999a; FÁBIÁN 1999.

³¹ ADORNO et al. 1950.

³² A kilenc személyiségvonás a következő: merev ragaszkodás a konvencionális értékekhez (*konvencionálizmus*); kritikátlan alárendelődés a saját csoport tekintélyeinek (*autoriter alárendelődés*); a konvenciók megsértőinek elítélése (*autoriter agresszió*); a szubjektivitás, a gondolkodásbeli rugalmasság hiánya, elutasítása (*anti-intracépció*); hit a sors misztikus meghatározottságában, merev kategóriákban való gondolkodás (*babonaság és sztereotípiá*); túlzott foglalkozás az uralkodás-alárendelődés, az erős-gyenge dimenzióival, azonosulás a tekintélyfigurákkal, az erő és keménység túlzott érvényesítése (*hatalom és „keménység”*); általános ellenségeskedés, az emberi értékek meggyalázása (*destruktivitás és cinizmus*); hit abban, hogy a világban kegyetlen és veszélyes dolgok zajlanak, tudattalan érzelmi impulzusok kivetítése (*projektivitás*); felfokozott érdeklődés a szexualitással kapcsolatos dolgok iránt (*szexualitás*).

deg „apával” (saját csoport tekintélyeivel, a vezérrel stb.) szemben, de elfojtja negatív érzelmeit és azokat kulcsoportokra vetíti ki.

A pszichoanalitikus megalapozottságú elméletet, illetve az elméletet alátámasztó vizsgálatok módszertanát az elmúlt több mint ötven évben több irányból (különböző pszichológiai és szociológiai megközelítésekéből) is érték kritikák és kihívások.³³ Az elmélet legerősebb bírálata a szociológia felől érkezett. A kritikát megfogalmazó tanulmányok a tekintélyelvűség pszichológiai természetét kérdőjelezték meg azon az alapon, hogy az F-skála szorosan összefügg a társadalmi, gazdasági státust meghatározó kemény szociológiai változókkal, és amellet érveltek, hogy a tekintélyelvűség nem egy személyiség szerkezet, hanem inkább egy strukturálisan determinált világnézet.³⁴

e) A leggyakrabban használt magyarázó változók következő csoportja *politikai, ideológiai értékeket és azonosulásokat* mér. Bizonyos politikai és ideológiai pozíciókat (erősen jobboldali, nacionalista orientáció) gyakran kapcsolnak össze etnikai előítéletekkel. Az antiszemitizmus esetében egy különálló elméleti megközelítés is létezik, amely a modern antiszemitizmust politikai ideológiaként, kulturális kódként, világnézetként (Weltanschauungként) értelmezi, és megkülönbözteti a korábbi korok antiszemitizmusától.³⁵ A kulturális kód elmélete szerint a modern vagy politikai antiszemitizmus független a zsidók társadalomban betöltött helyétől, szerepétől, jelenlététől (antiszemitizmus zsidók nélkül), ezért tud ideológiaként funkcionálni és egybesűríteni gyakran egymásnak ellentmondó tartalmakat, ezért tud racionális magyarázatot szolgáltatni olyan helyzetekre és konfliktusokra, amelyekben a zsidóknak semmi szerepük nincs. Vagyis ez esetben a „csoportkonfliktus” – legyen az valós vagy vélt – hiányzik: az antiszemitizmus legitim világmagyarázatot szolgáltat olyan embereknek is, akiknek semmilyen kapcsolatuk nincs zsidókkal. A modern politikai antiszemitizmus kialakulása szorosan kötődik a 19. századi európai modernizáció és kapitalizmus zavaraihoz és összekapcsolódik a kapitalista modernizáció elutasításával, a modernizáció következményeinek kritikájával. Mivel szorosan egybeszővődött olyan izmusokkal, mint antimodernizmus, konzervativizmus, nacionalizmus, antiliberalizmus, az antiszemita nézetek bizonyos ideológiai-politikai pozíciók szimbolikus kifejezésére is alkalmasak. Az elmélet képviselői fontosnak tartják azt is hangsúlyozni, hogy a politikai antiszemitizmus alapvetően egy elit jelenség, amennyiben azok, akik a modern antiszemitizmus nyelvét alkották (teológusok, történészek), mindig a tár-

³³ FÁBIÁN 1999: 56–80.

³⁴ FÁBIÁN 1999: 72–77.

³⁵ Ezen elmélet legfőbb képviselője Shulamit Volkov, de hasonló érvelést találunk Robert Wistrich, Hannah Arendt és Bibó István munkáiban. Bővebben erről lásd KOVÁCS 1999c: 28–33.

sadalmi elitből érkeztek, és ezen társadalmi elitet terhelte mindig a felelősség, amikor az antiszemitizmus politikailag jelentős erővé vált.

Az antiszemitizmus és a jobboldali, nacionalista ideológiai orientáltság közötti szoros kapcsolatot minden empirikus felmérés megerősíti.³⁶ A fenti elméletet támasztja alá az is, hogy a modern politikai antiszemitizmust nem igazán lehet szocio-demográfiai változókkal magyarázni.³⁷

A kilencvenes évek elején készült felmérések szerint a cigányellenesség és a xenofóbia ideológiai meghatározottsága sokkal gyengébb: se a cigányellenesség, se a xenofóbia nem jellemezhető egy szilárd politikai-ideológiai pozícióval.³⁸ Ezenkívül a szélsőségesen xenofób attitűdökkel rendelkezőkre jellemző volt egyfajta politikai elidegenedetség, passzivitás is.³⁹

Bár empirikus eredmények eddig még nem támasztották alá, vannak jelei a cigányellenesség és a xenofóbia „politizálódásának” is. Elég a nyugat-európai új szélsőjobboldali pártok ideológiájára gondolni. Gilad Margalit (1996) mutatott rá, hogy a cigányellenes attitűdök az antiszemitizmushoz hasonlóan politizálnak át a német politikai diskurzusban. Sőt a cigányellenesség gyakran antiszemita mintákat vesz kölcsön (holokauszttagadás), vagy antiszemita kontextusban jelenik meg (például a Németországba történő roma migráció és a nemzetközi zsidó összeesküvés összekapcsolása). A roma- és zsidóellenes tartalmak ilyenfajta összekapcsolására Magyarországról is hozhatunk példát.⁴⁰ A gyűlölet ideológiává válása talán még szembetűnőbb – legalábbis Nyugat-Európában – a xenofóbia esetében. Kovács András egyenesen a politikai antiszemitizmushoz hasonlítja a Nyugat-Európában feléledt új xenofóbiát,⁴¹ a xenofóbia úton van afelé, hogy egyfajta kulturális kóddá, világnézetté váljon, ahogy ez a zsidóellenes attitűdökkel történt a 19. század végén. Sokkal többről van szó, mint jóléti sovinizmusról, amellyel a nyolcvanas években feléledt idegengyűlöletet gyakran magyarázzák: a xenofóbia az új szélsőjobboldal nyelvévé vált. Egyfajta védjeggyé, amely alatt a legkülönbözőbb témák kaphatnak helyet: a jóléti állam válságával kapcsolatos problémáktól kezdve, a nemzeti identitás problémáin és a demokratikus intézmények diszfunkcionalitásán át, a nemzetközi migráció és bevándorlás következtében kialakuló kulturális sokszínűség keltette feszültségekig. A magyar szélsőjobboldal szintén használja ezt a nyelvet – ahogyan azt Kriza Borbála⁴² Csurka István retorikáját

³⁶ FÁBIÁN 1999; KOVÁCS 1996; KOVÁCS 1999c; KOVÁCS 2005.

³⁷ KOVÁCS 1996; KOVÁCS 2005.

³⁸ FÁBIÁN 1999; CSEPELI-SIK 1995.

³⁹ SIK 1999; FÁBIÁN 1999.

⁴⁰ ZOLNAY 1993; KRIZA 2002.

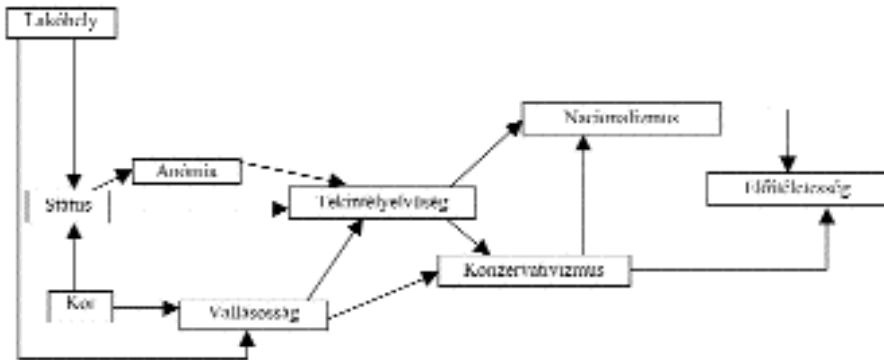
⁴¹ KOVÁCS 2002.

⁴² KRIZA 2002.

elemezve kimutatta. Kérdés viszont, hogy a lakosság nagy része által osztott xenofób, illetve cigányellenes nézetek mennyire ideologizáltak, politizálódtak át ma Magyarországon.

A következőkben regressziós útelemzés⁴³ segítségével olyan komplex modelleket építünk fel, amelyek választ adnak arra, hogy az előzőekben felsorolt tényezők közül melyek azok, amelyek legerősebben magyarázzák az adott előítéletes attitűdöt, illetve hogy a különböző szintű magyarázó változók hogyan épülnek egymásra, és ezek milyen kombinációja valószínűsíti leginkább az antiszemita, a cigányellenes, illetve a xenofób nézetek elfogadását.

A bemutatandó okozati összefüggések feltételezett szerkezetét az 1. ábrán láthatjuk.

1. ábra. Az előítéletességet magyarázó oksági modellek szerkezete

Modelljeinkben az oksági lánc első elemei az alapvető társadalmi-demográfiai változók: az *életkor*, a *lakóhely*,⁴⁴ illetve az *iskolai végzettség*ből,⁴⁵ az *egy főre jutó jövedelemből* és a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot mérő *vagyon* változóból létrehozott *státus* mutató (3. táblázat).

⁴³ Regresszióanalízis esetén azt vizsgáljuk, hogy x változó értékének változása y változó értékeiben milyen változást okoz.

⁴⁴ Az útmódellekbe egy kétértékű *lakóhely* változót építettünk be: a vidékiek kapták az alacsonyabb (0), a budapestiek a magasabb (1) értéket.

⁴⁵ Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?: nem járt iskolába; kevesebb mint nyolc általános; nyolc általános; szakmunkásképző; szakközépiskolai érettségi; gimnáziumi érettségi; főiskolai diploma; egyetemi diploma.

3. táblázat. *Státus* főkomponens

Magyarázott szórás: 61,9%

	kommunalitások	faktorsúlyok
legmagasabb iskolai végzettsége	,647	,804
jövedelem	,547	,739
tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság	,664	,815

A kemény szociológiai változókat követik a puhább szociológiai mutatók: a társadalmi kiszolgáltatottságot és a politikai intézményrendszerbe vetett bizalmat mérő főkomponensekből⁴⁶ létrehozott másodlagos *anómia* faktor (4. táblázat), a vallásos elköteleződés erősségéből és a templomba járás gyakoriságából létrehozott *valóságosság* változó (5. táblázat) és a *tekintélyelvűséget* mérő skála (6. táblázat).⁴⁷

4. táblázat. *Anómia* másodlagos főkomponens

Magyarázott szórás: 62,5%

	kommunalitások	faktorsúlyok
politikai intézményrendszerbe vetett bizalom	,625	,790
társadalmi kiszolgáltatottság	,625	-,790

A politikai intézményrendszerbe vetett bizalmat a következő főkomponenssel mértük:

Magyarázott szórás: 52,9%

	kommunalitások	faktorsúlyok
Az átlagember is befolyásolhatja a kormány döntéseit.	,467	,684
A politikusok, ha gyakorta hibáznak is, de az emberek javát keresik.	,514	,717
A parlamenti demokrácia hibái ellenére is jól működik Magyarországon.	,579	,761
1990 óta az embereknek több lehetőségük van az ország sorsának befolyásolására.	,557	,746

⁴⁶ A főkomponens-elemzés segítségével összevont indikátorok hozhatók létre azon változókból, melyekről úgy gondoljuk, hogy ugyanazt vagy hasonló jelenséget mérnek.

⁴⁷ 2002-ben a tekintélyelvűséget a magyar felmérésekben rendszerint használt, rövidített, a magyar viszonyokra adaptált F-skálával mérték.

A társadalmi kiszolgáltatottságot a következő főkomponenssel mértük:

Magyarázott szórás: 50,9%

	kommunalitások	faktorsúlyok
A legtöbb embert nem érdekli, mi lesz a másikkal.	,360	,600
Mostanában minden és mindenki megvehető.	,615	,784
Manapság az embereknek sokszor a bíróságok sem szolgáltatnak igazságot.	,537	,733
Ebben az országban csak tisztességtelen úton lehet meggazdagodni.	,524	,724

5. táblázat. Vallásosság főkomponens

Magyarázott szórás: 80,7%

	kommunalitások	faktorsúlyok
Milyen gyakran jár Ön misére, istentiszteletre, gyülekezetbe?	,807	,899
Mennyire vallásos Ön?	,807	,899

6. táblázat. Tekintélyelvűség főkomponens

Magyarázott szórás: 53,9%

	kommunalitások	faktorsúlyok
A legfontosabb erények, melyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk, az engedelmesség és a tekintélytisztelet.	,567	,753
A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket, és be kell illeszkedniük.	,540	,735
Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan és odaadó vezetőre, akiben a nép megbízik.	,572	,756
A fiataloknak szigorú szabályokra és elszántságra van szükségük, hogy küzdjenek családjukért és hazájukért.	,586	,766
A legtöbb társadalmi probléma megoldódna, ha megszabadulnánk az erkölcsstelen és ferde hajlamú alakoktól.	,534	,730

	kommunalitások	faktorsúlyok
Az emberek két csoportra oszthatók: erősekre és gyengékre.	,554	,745
A legtöbb ember nincs tudatában annak, hogy életünk nagy részét titkos összeesküvések befolyásolják.	,419	,648

Feltételezésünk szerint az alacsonyabb státusúak hajlamosabbak anómikus attitűdökre. A vallásosságot a vidéki lakóhely, az idősebb életkor, illetve szintén az alacsonyabb státus valószínűsítheti. A tekintélyelvűséget nem mint személyiség-típust építettük bele a modellekbe, hanem mint szociológiailag meghatározott világnézetet, amely jellemző lehet egy bizonyos társadalmi csoportra, következménye lehet valamiféle vallásos szocializációnak, esetleg kifejlődhet bizonyos tapasztalatok hatására (például gyors társadalmi változások okozta frusztráció). Közvetlenül az oksági lánc végére két ideológiai-politikai beállítódást mérő változó, a *nacionalista* és a *konzervatív beállítódást* mérő faktor (7–8. táblázat) került, melyek hipotézisünk szerint az előbb felsorolt változók hatásait közvetítve a legkövetlenebbül befolyásolják az előítéletességet.

7. táblázat. *Nacionalizmus* főkomponens

Magyarázott szórás: 43,5%

	kommunalitások	faktorsúlyok
Az iskolákban több hazafias nevelésre van szükség.	,323	,569
Magyarországnak törekednie kellene a trianoni határok megváltoztatására.	,483	,695
Egyetlen nemzetnek sincs annyira dicsőséges és egyben tragikus történelme, mint a magyarnak.	,483	,695
A magyarok kultúrája magasabb rendű a körülöttünk élő népek kultúrájánál.	,314	,561
A multinacionális vállalatok jelenléte több kárt okoz az országnak, mint hasznot.	,347	,589
A nemzeti érdekeink védelme fontosabb, mint az EU-tagság.	,460	,678
A fontosabb kérdésekben az erősen nemzeti érzelmű embereknek legyen döntő szavuk.	,637	,798

8. táblázat. Konzervativizmus főkomponens

Magyarázott szórás: 37,0%

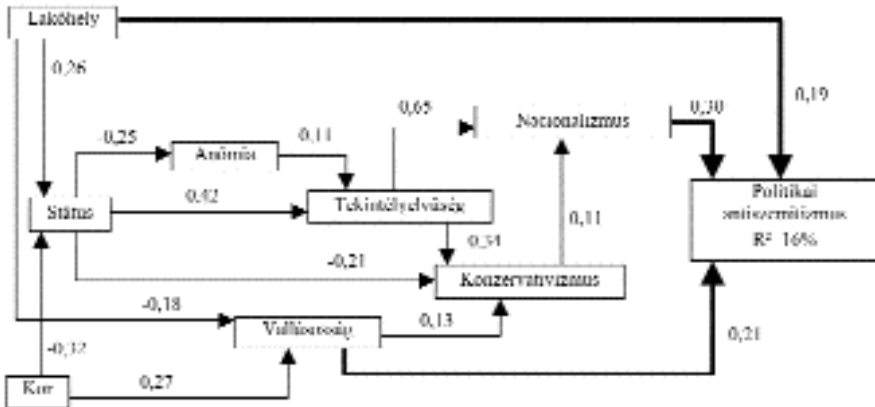
	kommunalitások	faktorsúlyok
Ön inkább szigorítaná a terhességmegszakítást, vagy inkább nem szigorítaná?	,254	,504
Ön inkább erkölcstelen dolognak tartja a homoszexualitást, vagy inkább nem tartja erkölcstelennek?	,458	,676
Ön inkább szigorú büntetéssel sújtaná azokat, akik kábítószer fogyasztanak, vagy inkább nem sújtaná?	,536	,732
Ön inkább támogatná a halálbüntetés kiszabását súlyosabb esetekben, vagy inkább nem támogatná?	,297	,545
Ön inkább engedélyezné a prostitúciót, vagy inkább nem engedélyezné?	,308	-,555

Az első modell⁴⁸ a politikai antiszemitizmus⁴⁹ oksági magyarázatát adja (2. ábra). Az útmodellünk 16%-ban képes magyarázni azok gondolkodásmódját, akik egyetértenek a politikai antiszemita sztereotípiákkal. (Ez – tekintve, hogy attitűdökről, vélekedésekről van szó – viszonylag magasnak számít.) A beépített változók közül közvetlen hatása a nacionalizmusnak, a vallásosságnak és a lakóhelynek van. A politikai tartalmú zsidóellenes sztereotípiák elfogadását a nacionalista beállítódás magyarázza a legerősebben. A nacionalizmushoz többféle út vezethet. Egyrészt összekapcsolódhat egy általánosabb konzervatív nézetrendszerrel, amelynek forrása lehet az egyén alacsony státusa, tekintélyelvűsége vagy vallásossága (amelyet a vidéki lakóhely és az idősebb életkor erősíthet). Másrészt részét képezheti egy tekintélyelvű világképnek, amely leginkább az alacsonyabb társadalmi rétegek sajátja, illetve kiválthatja egy általános bizonytalanságérzés, frusztráltság (anómia), amely szintén inkább a társadalom alsó szegmenseiben jellemző. Viszonylag erős a közvetlen hatása a vallásosságnak is, ami azt jelzi, hogy az antiszemitizmus vallási gyökere nem tűnt el teljesen; a kapcsolat még azon esetekben is kimutatható, amikor az antiszemita sztereotípiák tartalma már teljes mértékben vi-

⁴⁸ A lineáris regresszióanalízis segítségével felállított útmodellekben a nyilak az oksági kapcsolatokat jelzik, a nyilak felett lévő számok (regressziós együtthatók) pedig a kapcsolat erősségét mutatják, előjelük az összefüggés irányát jelzi.

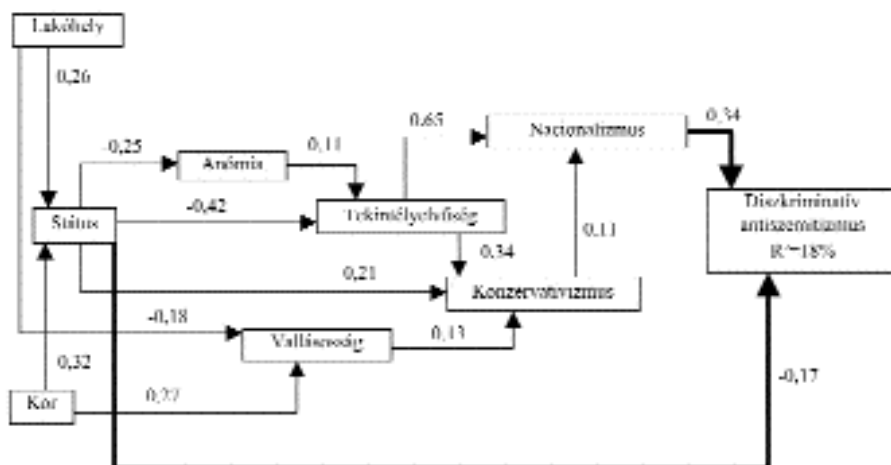
⁴⁹ Az antiszemitizmus három típusát külön vizsgáljuk. A politikai, a diszkriminatív és a vallásos antiszemitizmust a faktorelemzés végeredményeként kapott három faktorial mértékben (lásd első fejezet).

lági, és semmi köze a keresztény antijudaizmushoz. A közvetlen kapcsolat mellett egy másik, gyengébb közvetett út is vezethet a vallásosságból a politikai antiszemitizmushoz: a vallásos világnézettel rendelkezőkre konzervativizmus is jellemzőbb, amely nacionalizmussal párosulva antiszemitizmushoz vezethet. A harmadik közvetlen út a lakóhelyből indul: a budapestiek azok, akik leginkább hajlamosak a politikai antiszemitizmusra. A lakóhely azonban közvetetten is hathat a politikai tartalmú zsidóellenes véleményekkel való egyetértésre és ez a hatás ellentétes irányú (és gyengébb). Egyrészt a vidékiek alacsonyabb státusúak, akikre jellemzőbb az anómia, a tekintélyelvűség, illetve a konzervativizmus, és ezen attitűdök, illetve vélekedések a nacionalizmusra hajlamosítanak, aminek része lehet a politikai antiszemitizmus. Másrészt vidéken vallásosabbak az emberek, és a vallásosság a konzervativizmuson és a nacionalizmuson keresztül szintén valószínűsítheti a politikai antiszemita sztereotípiák elfogadását.

2. ábra. A politikai antiszemitizmus oksági modellje

A diszkriminatív antiszemitizmus modelljének (3. ábra) magyarázó ereje az előző modellhez hasonlóan viszonylag magas (18%). Ez esetben is a nacionalizmus magyarázza leginkább az antiszemitizmust. Eltűnt viszont a vallásosság és a lakóhely közvetlen befolyása. A vallásosság csak konzervativizmussal és nacionalizmussal párosulva vezethet antiszemitizmushoz. A lakóhely típusa is csak a közvetett utakon keresztül befolyásolja az antiszemita nézetek elfogadását: a vidékiek alacsony státusa, illetve vallásossága az, ami a már ismert utakon keresztül valószínűsítheti a diszkriminatív nézetekkel való egyetértést. Az alacsony társadalmi és gazdasági státus azonban már önmagában megmagyarázhatja a diszkriminatív antiszemitizmust, anélkül, hogy anómikus attitűdökkel, tekintélyelvűséggel vagy konzervativizmussal párosulna.

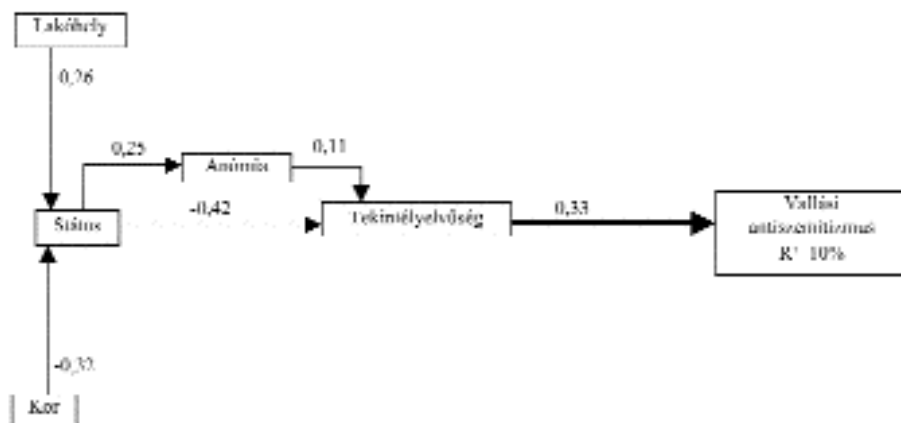

3. ábra. A diszkriminatív antiszemitizmus oksági modellje

Jóval egyszerűbb szerkezetű a vallásos antiszemitizmus modellje (4. ábra). (A magyarázó erő is lecsökkent 10%-ra.) A politikai orientáltságot mérő skálák és a vallásosság nem vesz részt ezen antiszemitizmus-típus magyarázatában.⁵⁰ A bent maradó mutatók közül a tekintélyelvűség határozza meg közvetlenül (és a legerősebben) a vallásos antiszemitizmus mértékét. A tekintélyelvűséget pedig, ahogy már az eddigi modellekből is kiderült, az alacsony társadalmi státus magyarázza, közvetlenül vagy az anómikus attitűdökön keresztül.

Az, hogy a nacionalizmus és a konzervativizmus nem magyarázza az olyan archaikus antijudaista kijelentések elfogadását, amelyek a zsidók istengyilkosságáról szólnak, belátható. Az viszont, hogy a vallásosság sincs befolyással a teológiai eredetű antiszemitizmusra, már több mint meglepő. Különösen azok után, hogy láttuk: az antiszemitizmus keresztény gyökerei még olyan esetekben is előtűnnek, amikor az antiszemitizmus a modernizáció körében született zsidóellenes sztereotípiákat takarja. Talán arról lehet szó, hogy a keresztény zsidóellenesség – amely valószínűleg még mindig érezteti hatását a vallásosak körében – nem a keresztény hittételekben már nem is szereplő súlyos váddal való egyetértésben nyilvánul meg, hanem a sokkal „ártalmatlanabbnak” tűnő modern zsidóellenes sztereotípiák elfogadásában.

⁵⁰ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ezen három változó külön-külön nem korrelál a vallásos antiszemitizmussal. Azonban, ha az összes magyarázó változót egyszerre állítjuk összefüggésbe a független változóval úgy, hogy kiszűrjük az egymással való összefüggéseikből fakadó hatásokat, az erősebben korreláló változók kiszoríthatják azokat, amelyeknek viszonylag kisebb a befolyásuk a magyarázandó változóra.

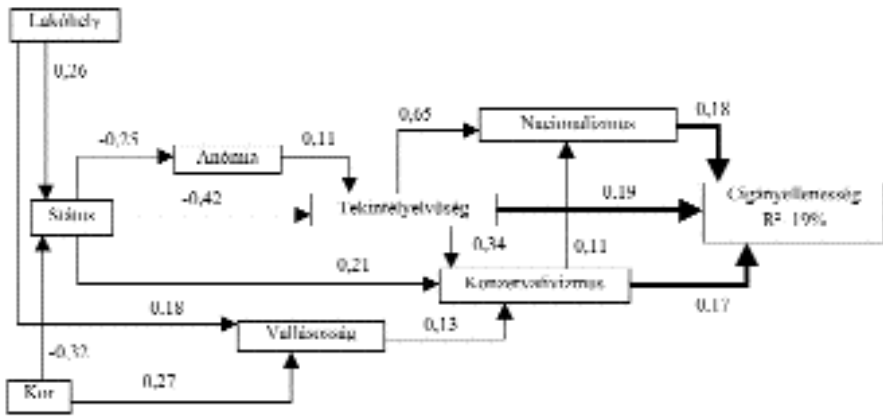
4. ábra. A vallási antiszemitizmus oksági modellje

A cigányellenesség (9. táblázat) magyarázata újra egy komplexebb modellhez vezet (5. ábra). (A magyarázó erő 19%). A nacionalizmus és a tekintélyelvűség mellett ez esetben a konzervativizmusnak is van közvetlen befolyása az előítéletességre. A három magyarázó változó hatása nagyjából egyforma, egyiknek sincs olyan domináns szerepe, mint a nacionalizmusnak a politikai és a diszkriminatív, illetve a tekintélyelvűségnek a vallásos antiszemitizmus esetében. A modellben részt vevő többi változó a már ismert utakon a tekintélyelvűségen, a konzervativizmuson és a nacionalizmuson keresztül befolyásolja a cigányellenesség mértékét.

9. táblázat. A cigányellenességet mérő főkomponens

Magyarázott szórás: 51,1%

	kommunalitások	faktorsúlyok
A cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől, mivel képtelenek az együttélésre.	,479	,692
A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.	,631	,794
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	,665	,815
Sok cigány azért nem dolgozik, mert nem kap munkát.	,325	-,570
Csak helyeselni lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.	,519	,720
A cigány családokban azért van olyan sok gyermek, mert az utánuk kapott családi pótlékból akarnak megélni.	,447	,668

5. ábra. A cigányellenesség oksági modellje

Az utolsó útmodell a xenofób (10. táblázat) attitűdöket magyarázza (6. ábra). A magyarázó erő nagysága az előző modellekhez hasonló (19%). A xenofóbiát legerősebben egy általános konzervatív beállítottság, illetve a társadalmi kiábrándultság, frusztráltság magyarázza. E kettő hatása mellett a nacionalizmus befolyása olyan alacsony, hogy el is tűnt a modelltől, vagyis a társadalom többsége által elfogadott xenofób véleményeket nem illeszthetjük bele valamiféle nacionalista ideológiai keretbe.⁵¹

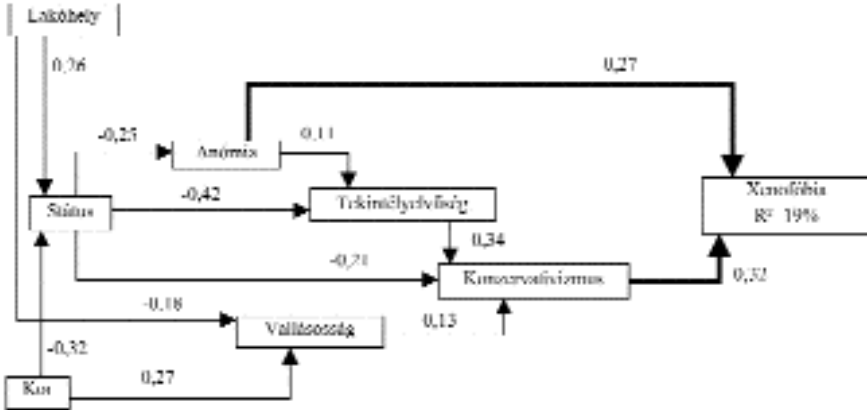
10. táblázat. A xenofóbia főkomponens

Magyarázott szórás: 51,7%

	kommunalitások	faktorsúlyok
A bevándorlók miatt növekszik a bűnözés.	,518	,720
A bevándorlók elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek.	,565	,752
A bevándorlók nyitottabbá teszik Magyarországot az új eszmék és kultúrák iránt.	,394	-,628
A bevándorlók hasznára válnak a magyar gazdaságnak.	,593	-,770

⁵¹ Ahogy Ernest GELLNER (1995: 6) írja: a nacionalizmus alapvetően xenofób, de nem minden xenofóbia nacionalista.

A xenofóbia két fő forrása a modell szerint tehát az anómia és a konzervativizmus, amelyek azonban nem teljesen függetlenek egymástól, hiszen az anómikus attitűdök, melyek az alsó társadalmi rétegek körében a legelterjedtebbek, ha tekintélyelvűséggel párosulnak, vezethetnek konzervatív nézetekhez. Emellett a konzervatív nézetek elfogadásához önmagában az alacsony státus, illetve a vallásosság is vezethet, ahogy már az eddigi modellek többségében is láttuk.

6. ábra. A xenofóbia oksági modellje

Összehasonlítva az öt útmodellt, azt mondhatjuk, hogy tulajdonképpen három magyarázat vetélkedik egymással. Az egyik szerint az előítéletesség alapvetően az alacsony társadalmi rétegekre jellemző, valószínűleg az alacsony státus kiváltotta kilátástalanság, az alacsony iskolázottság és társadalmi elszigeteltség okozta tájékoztatatlanság, illetve a tekintélyelvű családi minták miatt. A második magyarázat nem az objektív, hanem a szubjektív deprivációban (az anómiában) jelöli meg a gyűlölet legfőbb forrását. A harmadik szerint pedig az előítéletes nézetek egy jól meghatározható politikai ideológia részei, amelyeket már nem magyaráz kielégítően sem a társadalmi-gazdasági ranglétrán elfoglalt hely, sem az anómia.

A három magyarázat természetesen nem teljesen független egymástól, hiszen az alacsony társadalmi rétegek anómikusabbak és többféle okból kifolyólag is (frusztráltság, tekintélyelvűség, konzervativizmus) hajlamosabbak a jobboldali nacionalista ideológia elfogadására. Mindazonáltal az elemzett útmodellekben nem egyforma súllyal szerepel a három alternatíva. A vallásos antiszemitizmus útmodelljéből például teljesen hiányoznak az ideológiai tényezők. A politikai antiszemitizmus esetében egyértelmű a harmadik magyarázat dominanciája. A cigány-

ellenességre és a diszkriminatív antiszemitizmusra nagyjából egyforma erősséggel⁵² hatnak az ideológiai és a kemény szociológiai mutatók. Az anómia pedig csak a xenofóbia magyarázatában tölt be jelentősebb szerepet.

Antiszemiták, cigányellenesek, xenofóbok

A három vizsgált előítélet-rendszer között jelentős különbségeket találtunk. Elterjedtségükben, intenzitásukban, tartalmukban, társadalmi-demográfiai meghatározókban egyaránt különböznek. Valószínűleg tehát a három előítélet-típus együttljárása nem tökéletes. Az utolsó fejezetünkben azt vizsgáljuk meg, hogy mi lehet amögött, hogy egyesek csak bizonyos csoportokkal szemben előítéletesek, míg mások mindenkit egyformán gyűlölnék.

Első lépésként nézzük meg a három előítélet-rendszer⁵³ közötti korrelációkat (11. táblázat). (A három antiszemitizmus-típus közül most csak a politikai antiszemitizmust vizsgálom, egyrészt mert ma Magyarországon a politikai tartalmú zsidóellenes kijelentéseket a vallási és diszkriminatív tartalmúakkal ellentétben viszonylag nagy arányban fogadják el, másrészt pedig – ahogy eddigi elemzéseinkből kiderült – ez a típus különbözik leginkább intenzitásában, szociológiai meghatározóiban mind a cigányellenességtől, mind a xenofóbiától.)

11. táblázat. Tökéletlen korreláció

cigányellenesség – xenofóbia	0,406**
politikai antiszemitizmus – cigányellenesség	0,306**
politikai antiszemitizmus – xenofóbia	0,049
** A korreláció 0,01 szinten szignifikáns	

A cigányellenesség viszonylag erősen korrelál mind a xenofóbiával, mind a politikai antiszemitizmussal, de a kapcsolat semmiképpen sem nevezhető tökéletesnek. A politikai antiszemitizmus és a xenofóbia között pedig szinte nincs is együttljárás. Vagyis vannak olyanok, akik csak az egyik vagy csak a másik csoporttal szemben előítéletesek.

⁵² Egy út erőssége a regressziós béták szorzata. Azt, hogy az útmodellünkben szereplő változók összességében milyen erősen befolyásolják a függő változót, a hozzájuk tartozó (közvetett és közvetlen) utak erősségének összege adja meg.

⁵³ A politikai antiszemitizmus esetében most is a faktoranalízis eredményeként létrejött faktort használom, a cigányellenesség és a xenofóbia esetében pedig az előző fejezetben használt és ismertett skálákat.

A három skálán elért értékek alapján klaszteranalízis⁵⁴ segítségével soroltuk a megkérdezetteket csoportokba. Egy négycsoportos modell adott egy viszonylag stabil klaszterstruktúrát (12. táblázat).

12. táblázat. Az előítéletek szerveződése (klaszterközpontok)

	befogadók	kirekesztők	antiszemiták és mérsékelt cigányellenesek	mérsékelt xenofóbok
politikai antiszemitizmus	-,41013	,442443	,61767	-,77779
cigányellenesség	-1,18476	1,03953	,22280	-,70519
xenofóbia	-1,48871	,91444	-,46154	,38654
A mintában betöltött arányuk (N=1022) ⁵⁵	14,2%	25,5%	25,6%	22,5%

Az első csoportba kerültek azok, akik egyik csoporttal szemben sem ellenségesek. A második klasztert azok alkotják, akik mindhárom csoporttal szemben előítéleteket táplálnak (a külföldiekkel és a romákkal szemben erősebbet, mint a zsidókkal szemben). A harmadik csoport tagjaira viszonylag erős politikai antiszemitizmus és az előző csoporthoz képest mérsékeltbb cigányellenesség jellemző. A negyedik csoport számára csak a külföldiek ellenszenvesek, bár ezen ellenszenv gyengébb, mint a „mindenkit gyűlölők” (2. csoport) esetében.

Vajon mi állhat ezen csoportosulás hátterében? Miben különböznek a mindenkit kirekesztők azoktól, akik „csak” xenofóbok, illetve azoktól, akikre „csak” az antiszemitizmus és – bár kisebb mértékben – a cigányellenesség jellemző? Melyek azok a változók, amelyek mentén világosan elkülöníthetők „előítéletes” csoportjaink? Eddigi elemzésünk eredményei alapján azt feltételezzük, hogy a három előítéletes csoport között a társadalmi státusz, az anómikus attitűdök, a politikai ideológiai önbesorolás fog különbséget tenni. A politikai antiszemitizmust – elmentén a xenofóbiával, illetve a cigányellenességgel – sokkal erősebben magyarázták az ideológiai tényezők (nacionalista beállítódás), mint a szociológiai mutatók, ezért hipotézisünk az, hogy azon csoportunk előítéletesége mögött, melyre viszonylag erős antiszemitizmus jellemző, de a másik két csoporttal szemben kevésbé ellenséges, inkább áll egyfajta politikai ideológiához való kötődés, mint a deprivált státusból fakadó frusztráció. Ennek következtében ezen klaszterbe tartozók valószínűleg magasabb társadalmi rétegből származnak és elkötelezet-

⁵⁴ Ezen statisztikai módszer lehetővé teszi, hogy több dimenzió mentén alakítsunk ki topológiát.

⁵⁵ A be nem sorolt esetek aránya: 12,1%.

tebbek egy bizonyos politikai ideológia iránt, mint a másik két csoport (kirekesztők és xenofóbok) tagjai.

A továbbiakban diszkriminancia-analízis⁵⁶ segítségével teszteljük, hogy vajon a társadalmi státus, az anómikus attitűdök, a politikai-ideológiai beállítottság megmagyarázza-e a csoportjaink közti különbségeket. A társadalmi státus indikátorként a jövedelmet (havi nettó jövedelem) és az iskolai végzettséget használtuk. E két változóból egy szignifikáns diszkrimináló függvényt kaptunk (13. táblázat).

13. táblázat. Státusfüggvény

jövedelem	,996
iskolai végzettség	,436

A csoportok⁵⁷ elhelyezkedését a státusfüggvényen a 14. táblázat mutatja.

14. táblázat. Az előítéletes csoportok elhelyezkedése a státusfüggvényen

	magas státus
kirekesztők	-,226
antiszemiták és mérsékelten cigányellenesek	,125
mérsékelt xenofóbok	,112

A legalacsonyabb státusúak az iskolai végzettség és a jövedelem alapján azok, akik mindhárom csoporttal szemben ellenségesek. A másik két csoport a függvény pozitív pólusán helyezkedik el.

Az anómikus attitűdöket megjelenítő diszkriminációs függvény a társadalmi és politikai kiszolgáltatottságot mérő főkomponensekből és a szubjektív társadalmi-gazdasági státust mérő mutatókból épül fel (15. táblázat).

⁵⁶ A diszkriminancia-analízis egy olyan statisztikai eljárás, amely segít egy tipológia értelmezésében, magyarázatában. Jelen esetben ennek segítségével tesztelhetjük, hogy vajon az általunk felállított csoportok tényleg különböznek-e.

⁵⁷ A csoportok eloszlása a nem besoroltak és a befogadók nélkül:

	N	%
kirekesztők	261	34,7
antiszemiták és mérsékelten cigányellenesek	262	34,8
mérsékelt xenofóbok	229	30,5
összesen	752	100,0

15. táblázat. Anómia által meghatározott függvény

Melyik társadalmi osztályba sorolná magát? (1: felső osztály ... 6: alsó osztály)	,674
Megítélése szerint az Ön anyagi helyzete (1: nagyon rossz ... 5: nagyon jó)	-,569
Bizalom a politikai intézményrendszerben	-,793
Társadalmi kiszolgáltatottság	,260

A leganómikusabbnak a xenofókok bizonyultak, ami meglepő, hiszen a társadalmi státust mérő skála szerint nem ők vannak a legdepriváltabb helyzetben. A legalacsonyabb státusú kirekesztők a skála közepét foglalják, míg az antiszemiták a legkevésbé frusztráltak.

16. táblázat. Az előítéletes csoportok elhelyezkedése az anómia által meghatározott függvényen

	anómiafüggvény
kirekesztők	,079
antiszemiták és mérsékelten cigányellenesek	-,259
mérsékelt xenofókok	,216

A következő diszkrimináló függvényt olyan változókból állítottuk össze, melyek a válaszadók politikai, ideológiai orientációit mérik (17. táblázat). A függvény pozitív pólusán azok helyezkednek el, akik „vallásos konzervatív jobboldali-ként” határozzák meg magukat, a negatív pólusán pedig a „baloldali liberálisok” foglalnak helyet, akikre nem jellemző a vallásosság.

17. táblázat. Politikai önbesorolás által meghatározott függvény

saját politikai beállítottságát tekintve jobboldali	,886
közel áll Önhöz a konzervatív nézet...	,294
vallásosság ⁵⁸	,500

E függvényen a legmagasabb értéket az antiszemiták és mérsékelten cigányellenesek érték el, vagyis ők azok, akik határozott jobboldali pozíciót foglalnak el. A mérsékelt xenofókok inkább a baloldalra helyezik magukat, nem érzik maguk-

⁵⁸ A vallásosságot itt is az útmodellben használt főkomponenssel mérjük.

hoz közel a konzervatív nézeteket és nem is vallásosak. A mindenkit elutasító harmadik csoportba tartozók pedig nem jellemezhetők politikai-ideológiai önbesorolás alapján.

18. táblázat. Az előítéletes csoportok elhelyezkedése a politikai önbesorolás által meghatározott függvényen

	jobboldali-konzervatív politikai önbesorolás
kirekesztők	-,030
antiszemiták és mérsékeltlen cigányellenesek	,276
mérsékelt xenofóbok	-,304

Csoportjaink között tehát különbséget tudunk tenni a három dimenzió mentén. A társadalmi státust, az anómikus attitűdöket és a politikai-ideológiai önbesorolást megjelenítő diszkrimináló függvények segítségével az esetek 39-40%-át⁵⁹ tudtuk helyesen besorolni az egyes típusokba. Ez az arány nem túl magas, hiszen a diszkrimináló függvény ismerete nélkül is – a módusszal (ez jelen esetben az antiszemiták és mérsékeltlen cigányellenesek, illetve a kirekesztők aránya) becsülve – 35%-os találati arányt érünk el. A magyarázó erőt úgy növelhetjük, hogy a létrejött függvények segítségével egy komplexebb modellt építünk. Így nemcsak a találati arányt javíthatjuk, de tovább árnyalhatjuk a csoportjainkról eddig kialakított képet is.

A három diszkrimináló függvényt egyszerre bevonva az elemzésbe két újabb szignifikáns diszkrimináló függvényt kaptunk (19. táblázat). Az első függvény pozitív értékei magas státust, jobboldalíságot és egy általános elégedettséget, kiegyensúlyozottságot jeleznek, negatív értékei baloldalíságot, alacsony státust és frusztráltságot. A második függvény pozitív pólusán a kiemelkedően magas státusú baloldaliak helyezkednek el, a negatív pólusán pedig az alacsony státusú jobboldaliak.

19. táblázat. Társadalmi státus, az anómia és a politikai önbesorolás által meghatározott függvények

	magas státusú nem frusztrált jobboldali	kiemelkedően magas státusú baloldali
magas társadalmi státus	,351	,936
anómia	-,599	-,004
vallásos jobboldali nacionalista	,880	-,272

⁵⁹ A pontos találati arány a státusfüggvény esetén: 39,9%, az anómia által meghatározott függvény esetén: 40,4% és a politikai önbesorolás által meghatározott függvény esetén 39,3%.

E két függvény segítségével az esetek 42,3%-át tudjuk helyesen besorolni. Ez az arány bár még mindig nem túl magas, de a 35%-hoz (a móduszhoz) viszonyítva szignifikáns növekedést jelent, vagyis az elemzésbe bevont változók mentén jól megkülönböztethető a három típus.

20. táblázat. Az előítéletes csoportok elhelyezkedése a társadalmi státus, az anómia és a politikai önbesorolás által meghatározott függvényeken

	magas státusú nem frusztrált jobboldali	kiemelkedően magas státusú baloldali
kirekesztők	-,195	-,127
antiszemiták és mérsékelt cigányellenesek	,319	-,009
mérsékelt xenofókok	-,160	,189

A függvényeken elért értékek alapján (20. táblázat) a mérsékelt xenofókok a magas státusú baloldaliak, akik annak ellenére, hogy az objektív státusmutatók alapján jó helyzetben vannak, viszonylag magas értéket értek el a társadalmi kiszolgáltatottságot és elégedetlenséget megjelenítő skálákon. Az antiszemiták és mérsékelt cigányellenesek állnak az első függvény legelőkelőbb helyén, viszont a másik függvényen a közbülső helyet foglalják, ami jelentheti azt, hogy magas státusú jobboldaliak, de azt is, hogy alacsony státusú baloldaliak. A kirekesztők jellemzőit is nehéz pontosan meghatározni, valószínűleg alacsony státusúak, de politikai orientációjuk már nem világos. Az antiszemiták és a kirekesztők profiljának pontos meghatározásához a három diszkrimináló függvény csoportonkénti átlagaira van szükség (21. táblázat).

21. táblázat. Az előítéletek szerveződése társadalmi státus, anómia és politikai önbesorolás szerint

	státusfüggvény	anómiáfüggvény	politikai önbesorolás (vallásos jobboldali nacionalista)
kirekesztők	-0,051	0,068	-0,002
antiszemiták és mérsékelt cigányellenesek	0,258	-0,228	0,327
mérsékelt xenofókok	0,277	0,047	-0,158
teljes(előítéletes) minta	0,148	0,044	0,038

A 21. táblázat segítségével már könnyedén meghatározhatjuk a két csoportot. Az antiszemiták és mérsékelt cigányellenesek a magas státusú nem frusztrált jobb-

oldaliak, a kirekesztők pedig az alacsony státusú frusztráltak, akikre nem különösen jellemző sem a baloldali, sem a jobboldali meggyőződés.

Milyen választ adhatunk kiinduló kérdésünkre? Mivel magyarázhatjuk, hogy egyesek csak xenofóbob vagy csak antiszemiták és cigányellenesek, mások viszont mindenkiel szemben előítéletesek? Azon hipotézisünk, hogy az elsősorban antiszemitizmusa által meghatározott csoport magasabb státusú, kevésbé frusztrált és politikailag elkötelezettebb egy jobboldali ideológia iránt, igazolódott. Sőt, a másik két csoport között is különbséget tudunk tenni. Azok, akik csak a külföldiekkel szemben éreznek ellenszenvet, viszonylag magas státusúak, de ennek ellenére nem elégedettek anyagi és társadalmi helyzetükkel, és magas értéket értek el az anómikus attitűdöket megjelenítő diszkrimináló függvényen, politikai orientációjukat illetően pedig inkább baloldaliak. A mindenkit egyformán gyűlölők deprivált társadalmi helyzetűek, frusztráltak, politikai irányultságuk nem meghatározható.

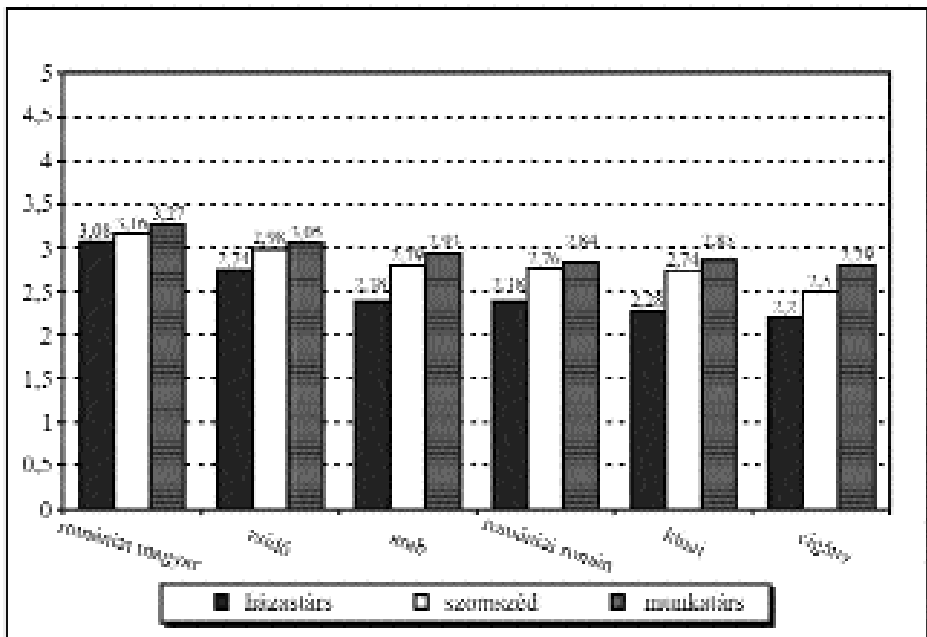
Lényegében az előítéletesség három, egymással vetélkedő magyarázatának ideáltípusát sikerült itt megtalálni. A kirekesztők esetében a gyűlölet a társadalmi, gazdasági depriváció következménye. Az alacsony társadalmi osztályokba tartozók a társadalmi kiszolgáltatottság, a létbizonytalanság, a tekintélyelvű szocializációs minták, a tájékoztatatlanság következtében gyakran intoleránsak és ellenségesek a másnak, veszélyesnek, idegennek észlelt csoportokkal szemben. Az antiszemiták és a mérsékelt cigányellenesek esetében az előítéletesség, mely csak meghatározott csoportok felé irányul, egy jól meghatározható ideológia része. Úgy tűnik, hogy 2002-re a cigányellenes attitűdök is bizonyos mértékig az antiszemitizmushoz hasonlóan átpolitizálódtak. A mérsékelt xenofóbob sem terjesztik ki ellenszenvüket mindenkire, azonban „választásukat” nem lehet semmiféle ideológiával megindokolni. Idegengyűlöletük mögött egyfajta szubjektív depriváció és valamiféle jóléti sovinizmus van. Egyszerűen saját, bizonytalannak érzett egzisztenciális helyzetüket, illetve az állampolgársággal járó privilégiumokat féltik a külföldiektől.

Összegzés

Elterjedtségükben, intenzitásukban, szerkezetükben és társadalmi meghatározottságukban is jelentős eltéréseket találtunk a három vizsgált előítélet-rendszer között. Amíg az antiszemita véleményeket, sztereotípiákat a magyar társadalom többsége nem fogadja el, a külföldiekkel és a romákkal kapcsolatos attitűdök alapvetően negatívak. Sem a cigányellenesség, sem a xenofóbia nem ütközik még olyan erős kulturális tabuba, amely megakadályozná a nyílt előítéletes vélemények elfogadását, emiatt e két attitűdrendszer sokkal kevésbé strukturált, mint az antiszemitizmus. Bár a cigányellenesség esetében már vannak jelei annak, hogy a közeljövőben az antiszemitizmushoz hasonlóan szétválik az erősebb, diszkriminatívabb

tartalmú és a puhább, rejtetten előítéletes véleménydimenzió. Eltérő az egyes előítélet-típusok oksági magyarázó modellje is. Az előítéletességet kiváltó faktorok között ugyan szinte minden esetben szerepel a három magyarázó változócsoport, erősségük attitűdtípusonként különböző és a társadalmi státusz, a szubjektív depriváció, illetve a jobboldali nacionalista ideológiát mérő mutatók mentén empirikusan is elkülöníthető a három előítélet-rendszer.

Melléklet

1. ábra. Az egyes csoportokkal szemben érzett társadalmi távolság¹ (Bogardus-skála) (skálaátlagok)

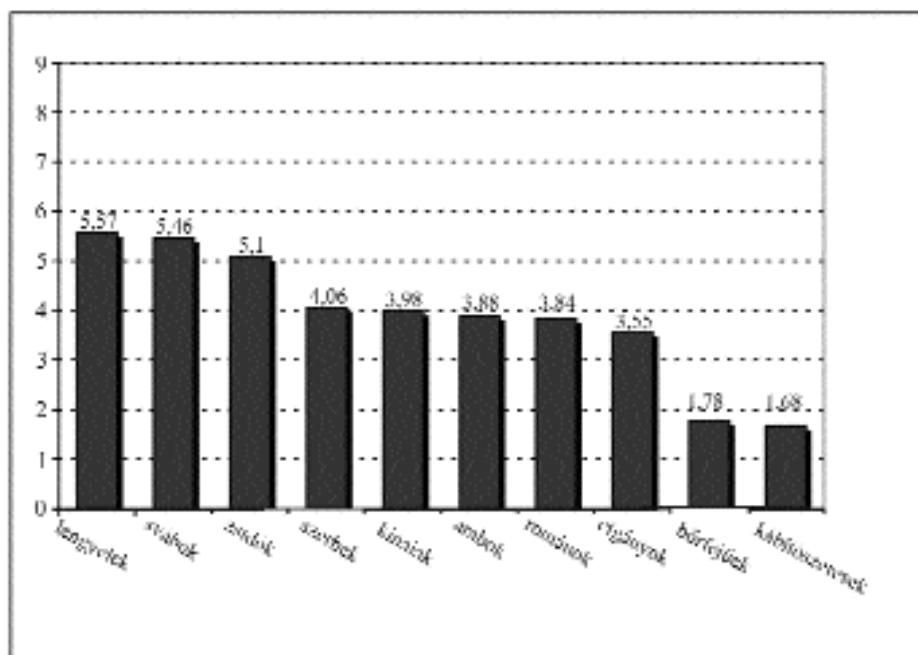
1: határozottan ellenezné az adott kapcsolatot 5: határozottan támogatná az adott kapcsolatot

¹ A következőképpen hangzott a három kérdőív kérdés:

Hogyan vélekedne Ön arról, ha családtagja vagy közeli rokona arabbal kötne házasságot? És ha ... kötne házasságot?

És hogyan vélekedne Ön arról, ha egy arabbal kellene együtt dolgoznia? És ha egy ... kellene együtt dolgoznia?

És hogyan vélekedne Ön arról, ha szomszédja arab lenne? És ha szomszédja ...?

2. ábra. Az egyes csoportok elhelyezkedése a rokonszenv skálán² (skálaátlagok)
1: nagyon ellenszenves 9: nagyon rokonszenves

1. táblázat. Az antiszemitizmus Magyarországon 2002-ben

	teljes mértékben egyetért	inkább egyetért	inkább nem ért egyet	egyáltalán nem ért egyet	nem tudja	Átlag (SD)
A baloldali mozgalmakra a zsidók mindig is döntő befolyást gyakoroltak.	9,6	23,9	20,4	8,6	37,4	2,55 (0,91)
A zsidók még az üldöztetésükből is előnyöket próbálnak kovácsolni.	12,1	21,5	27,4	19,3	19,6	2,33 (1,00)

² A kérdőívben feltett kérdés: Magyarországon különféle csoportok élnek együtt. Kérem, mondja meg, hogy mennyire tartja ellenszenvesnek, illetve rokonszenvesnek ezeket a csoportokat!

	teljes mértékben egyért	inkább egyért	inkább nem ért egyert	egyáltalán nem ért egyert	nem tudja	Átlag (SD)
A zsidó származású értelmiségiek befolyásuk alatt tartják a sajtót és a kultúrát.	12,8	21,4	26,5	15,8	23,5	2,41 (1,00)
Létezik egy titkos zsidó együttműködés, amely meghatározza a politikai és gazdasági folyamatokat.	8,5	13,6	14,8	22,3	40,9	2,14 (1,08)
A liberális pártok elsősorban zsidó érdekeket képviselnek.	7,9	16,0	20,2	19,1	36,9	2,20 (1,01)
A rendszerváltással igazából a zsidók jártak jól.	6,5	15,5	25,7	29,0	23,3	1,99 (0,96)
A legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból.	3,6	5,6	24,4	53,8	12,6	1,53 (0,79)
A zsidók és nem zsidók közötti házasság egyik félnek sem tesz jót.	3,7	7,1	21,8	45,6	21,8	1,60 (0,84)
Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát.	3,0	8,5	20,9	53,4	14,2	1,55 (0,81)
Jobb, ha az embernek nincs sok dolga zsidókkal.	5,4	9,0	21,2	48,2	16,2	1,66 (0,91)
Jézus Krisztus keresztre feszítése a zsidók megbocsáthatatlan bűne.	8,5	8,8	18,3	34,7	29,7	1,87 (1,04)
A zsidóság szenvedése Isten büntetése volt.	7,5	10,3	17,7	36,7	27,8	1,84 (1,02)

	inkább egyetért	inkább nem ért egyet	nem tudja
Többet kéne tanítani az iskolákban a zsidóüldözésekről, hogy ilyesmi többet ne fordulhasson elő.	61,0	28,1	10,8
A zsidó áldozatok száma sokkal kevesebb volt, mint általában állítják.	11,0	51,7	37,4
A magyarok is szenvedtek annyit, mint a zsidók.	57,5	28,6	13,9

2. táblázat. Cigányellenesség Magyarországon 2002-ben

(A válaszokat úgy kódoltuk, hogy mindig a magasabb átlag jelenti a cigányellenes attitűdöt.)

	teljes mértékben egyetért	inkább egyetért	inkább nem ért egyet	egyáltalán nem ért egyet	nem tudja	Átlag (SD)
A cigányok minden szempontból érettek arra, hogy saját dolgaikban dönthessenek.	18,9	25,3	33,9	17,1	4,7	2,52 (1,00)
A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdenének dolgozni.	53,0	35,6	7,8	2,2	1,4	3,41 (0,73)
A cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között.	17,4	28,7	28,7	15,7	9,4	2,47 (0,99)
A cigányok között a hagyományos családi értékek tisztelete erősebb, mint a nem cigányok között.	39,4	27,1	14,5	7,8	11,1	1,89 (0,97)
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	23,7	29,6	21,4	16,6	8,8	2,68 (1,04)
Sok cigány azért nem dolgozik, mert nem kap munkát.	17,5	28,7	29,6	20,9	3,3	2,56 (1,02)

	teljes mértékben egyértért	inkább egyértért	inkább nem ért egyert	egyáltalán nem ért egyert	nem tudja	Átlag (SD)
A cigány családokban azért van olyan sok gyermek, mert az utánuk kapott családi pótlékból akarnak megélni.	41,8	32,7	12,9	6,9	5,7	3,16 (0,92)
A cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől, mivel képtelenek az együttélésre.	6,9	11,4	31,9	45,0	4,8	1,79 (0,92)
A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.	22,0	33,7	21,3	15,8	7,1	2,67 (1,02)
Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanuljon.	62,0	27,4	6,9	1,7	2,0	1,47 (0,70)
Csak helyeselni lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.	12,6	20,8	25,1	28,8	12,7	2,20 (1,14)
A cigányoknak több támogatást kell adni, mint a nem cigányoknak.	4,3	7,7	25,5	60,6	1,9	3,45 (0,82)
A cigányok ne akarjanak úgy tenni, mintha nem lennének cigányok.	28,5	36,4	16,0	9,9	9,2	2,92 (0,96)
A cigányokat rá kell szoktatni arra, hogy ugyanúgy éljenek, mint a magyarok.	52,4	30,4	10,9	3,4	2,9	3,36 (0,82)

(A válaszokat úgy kódoltuk, hogy mindig a magasabb átlag jelenti az idegenellenes attitűdöt.)

	teljes mértékben egyetért	inkább egyetért	inkább nem ért egyet	egyáltalán nem ért egyet	nem tudja	Átlag (SD)
A bevándorlók miatt növekszik a bűnözés.	29,4	40,9	17,5	8,2	4,0	2,95 (0,91)
A bevándorlók elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek.	24,2	35,1	24	11,8	4,9	2,75 (0,97)
A bevándorlók nyitottabbá teszik Magyarországot az új eszmék és kultúrák iránt.	8,2	26,1	35,2	16,9	13,6	2,70 (0,89)
A bevándorlók hasznára válnak a magyar gazdaságnak.	4,1	20,1	39,1	21,9	14,8	2,92 (0,83)

	inkább egyetért	inkább nem ért egyet	nem tudja
Ön inkább szigorítaná a menekültek befogadását, vagy inkább nem szigorítaná?	78,7	17,0	4,2
Ön inkább korlátozná az országban élő színes bőrűek számát, vagy inkább nem korlátozná?	55,6	36,6	7,8

Irodalom

Ön mit mondana? Magyarországnak...			
minden menekültöt be kellene fogadnia.	senkit sem szabad befogadni.	van akit igen, van akit nem.	nem tudja
7	25,1	65	2,9

- ADORNO, Theodor W. et al. 1950. *The Authoritarian Personality*, New York, Harper ALLPORT, Gordon W. 1954. *The Nature of Prejudice*, Reading, Mass, Addison-Wesley Publishing Co.
- ANGELUSZ Róbert 1996. *Optikai csalódások*, Bp., Pesti Szalon Könyvkiadó
- BALASSA Szilvia 2001. *Antiszemizmus és multikulturalizmus*, in IVONY Éva (szerk.), *Elmélet és empiria I. Tanulmányok az antiszemizmusról*, Bp., ELTE Szociológiai Intézet, ELTE–UNESCO Kisebbségsszociológia Tanszék, 9–42.
- BALASSA, Szilvia 2003. *Longitudinal Analysis of Ethnic Prejudice in Hungary*, Unpublished MA thesis, Central European University Nationalism Studies Program
- BANAJI, Mahzarin 2003. *Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák*, Bp., Osiris Kiadó
- BERGMANN, W.–ERB, R. 1997. *Anti-Semitism in Germany. The Post-Nazi Epoch since 1945*, New Brunswick–London, Transactions Publishers
- BROWN, Rupert 1995. *Prejudice. Its Social Psychology*, Oxford, Blackwell
- CROSBY, F.–BROMLEY, S.–SAXE, L. 1980. Recent unobtrusive studies of Black and White discrimination and prejudice. A literature review, *Psychological Bulletin* (87)
- CSEPELI György–SIK Endre 1995. *Changing content of Political Xenophobia in Hungary*, in Endre SIK–Judith TÓTH (eds.), *Refugees and Migrants. Hungary at a Crossroads*, Bp., HAS, 121–127.
- DEVINE, Patricia G. 1989. Stereotypes and prejudice. Their automatic and controlled components, *Journal of Personality and Social Psychology* (56)
- DOVIDIO, John F. 2001. On the Nature of Contemporary Prejudice: The Third Wave, *Journal of Social Issues*, Vol. 57. (4)
- DOVIDIO, John F.–FAZIO, R. H. 1992. *New technologies for the direct and indirect assessment of attitudes*, in J. M. TANUR (ed.), *Questions about Questions. Inquiries into the cognitive bases of surveys*, New York, Russel Sage, 204–237.
- DUCKITT, John 1994. *The Social Psychology of Prejudice*, Westport–Connecticut–London, Praeger
- ENYEDI Zsolt 1998. *Tekintélyelvűség és politikai tagolódás*, in ERŐS Ferenc (szerk.), *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szövegyűjtemény*, Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 192–210.
- ENYEDI, Zsolt 1999. *Sources of Antisemitism. Survey Evidence from Hungary*, in Zsolt ENYEDI–Ferenc ERŐS (eds.), *Authoritarianism and Prejudice. Central European Perspectives*, Bp., Osiris Kiadó, 125–154.
- ENYEDI, Zsolt–ERŐS, Ferenc–FÁBIÁN, Zoltán 1997. *Authoritarianism and the ideological spectrum in Hungary. Collegium Budapest Discussion Paper, No 40.*, Bp., Collegium Budapest, Institute for Advanced Studies
- ENYEDI Zsolt–FÁBIÁN Zoltán–SIK Endre 2004. Nőtték-e az előítéletek Magyarországon? Antiszemizmus, cigányellenesség és xenofóbia változása az elmúlt évtizedben, *Társadalmi Riport 2004*
- ERŐS Ferenc 1998. *Előítélet és etnicitás: a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban*, in ERŐS Ferenc (szerk.), *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szövegyűjtemény*, Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 237–245.

- ERŐS Ferenc 2005. *Az előítélet-kutatás dilemmái*, in NEMÉNYI Mária–SZALAI Júlia (szerk.), *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*, Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 353–375.
- ERŐS Ferenc–FÁBIÁN Zoltán 1995. Politikai antiszemitizmus és diszkrimináció, *Szombat*, január
- ERŐS Ferenc–FÁBIÁN Zoltán 1996. *Autoritarizmus és társadalmi tényezők a cigányellenesség magyarázatában*, in ERŐS Ferenc (szerk.), *Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletről*, Bp., Scientia Humana, 182–200.
- ERŐS Ferenc–FÁBIÁN Zoltán 2005. *Cigányellenesség Magyarországon. Egy 2002-es kutatás eredményei*, in TAMÁS Pál–ERŐS Gábor–TIBORI Tímea (szerk.), *Kisebbség – többség. Nemzetfelfogások I*, Bp., VMK–MTA SZKI, 204–211.
- ERŐS Ferenc–FÁBIÁN Zoltán–ENYEDI Zsolt–FLECK Zoltán 1996. *Előítéletek, autoritarizmus és a politikai attitűdök a posztkommunista átalakulás idején. Magyarország, 1994. Kérdőíves vizsgálat dokumentációja*, Bp., MTA Pszichológiai Intézete
- FÁBIÁN Zoltán 1999. *Tekintélyelvűség és előítéletek*, Bp., Új Mandátum Könyvkiadó
- FÁBIÁN Zoltán–FLECK Zoltán 1999. *Authoritarianism, socio-demographic variables and socialization in the explanation of prejudiced attitudes. Antisemitism and AntiGypsy attitudes in Hungary*, in Zoltán ENYEDI–Ferenc ERŐS (eds.), *Authoritarianism and Prejudice. Central European Perspectives*, Bp., Osiris Kiadó, 231–254.
- FÁBIÁN Zoltán–SIK Endre 1996. Az előítéletesség és a tekintélyelvűség a mai Magyarországon, *Társadalmi Riport 1996*
- GELLNER, Ernest 1995. *Nationalism and Xenophobia*, in Bernd BAUMGARTL–Adrian FAVELL (eds.), *New Xenophobia in Europe*, London–The Hague–Boston, Kluwer Law International, 6–9.
- HACK József 2001. *Vallási eredetű antiszemitizmus a magyar társadalomban*, in IVONY Éva (szerk.), *Elmélet és empiria I. Tanulmányok az antiszemitizmusról*, Bp., ELTE Szociológiai Intézet, ELTE–UNESCO Kisebbségsszociológia Tanszék, 77–97.
- HENRY, P. J.–DAVID O. Sears 2002. The Symbolic Racism 2000 Scale, *Political Psychology* (23)
- IVONY Éva 2001. *A csoportsztereotípiák nem változnak. Érvek és ellenérvek a kontaktus hipotézis kapcsán*, in IVONY Éva (szerk.), *Elmélet és empiria I. Tanulmányok az antiszemitizmusról*, Bp., ELTE Szociológiai Intézet, ELTE–UNESCO Kisebbségsszociológia Tanszék, 121–147.
- KELEMEN Ágnes 1999. Nemzeti érzelmek és a kisebbségek iránti attitűdök a mai Magyarországon, *Szociológiai Szemle* (2)
- KOVÁCS András 1996. Anti Semitism and the Young Elite in Hungary, *Sociological Papers, Vol. 5*, Jerusalem, Sociological Institute for Community Studies, Bar Ilan University
- KOVÁCS András 1997. *A különbség köztünk van. Az antiszemitizmus és a fiatal elit*, Bp., Cserépfalvi
- KOVÁCS András 1999a. *Antisemitic Prejudice in Contemporary Hungary*, Jerusalem, The Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, The Hebrew University of Jerusalem
- KOVÁCS András 1999b. A látens antiszemitizmus mérése, *Szociológiai Szemle* (4)
- KOVÁCS András (szerk.) 1999c. *A modern antiszemitizmus*, Bp., Új Mandátum Könyvkiadó

- KOVÁCS András 2002. *Idegenyűlöllet és a nyugat-európai szélsőjobboldal*, in CSEPELI György–ÖRKÉNY Antal (szerk.), *Gyűlölet és Politika*, Bp., Minoritás Alapítvány, 83–91.
- KOVÁCS András 2005. *A kéznél lévő idegen. Antiszemita előítéletek a mai Magyarországon*, Bp., PolgArt Könyvkiadó
- KRIZA Borbála 2002. *Ellenségdiskurzusok: Csurka István retorikája*, in CSEPELI György–ÖRKÉNY Antal (szerk.), *Gyűlölet és Politika*, Bp., Minoritás Alapítvány, 232–253.
- LÁZÁR Guy 1996. *A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében*, in LÁZÁR Guy–LENDVAY Judit–ÖRKÉNY Antal–SZABÓ Ildikó (szerk.), *Többség – kisebbség*, Bp., Osiris Kiadó, 9–115.
- MARGALIT, Gilad 1996. *Antigypsyism in the Political Culture of the Federal Republic of Germany. A parallel with Antisemitism? ACTA, The Analysis of Current Trends in Antisemitism, no. 9*, The Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, <http://sicsa.huji.ac.il/9gilad.htm>
- MCCONAHAY, J. B. 1986. *Modern racism, ambivalence, and the Modern Racism Scale*, in J. F. DOVIDIO–S. L. GAERTNER (eds.), *Prejudice, Discrimination, and Racism*, Orlando, Academic Press, 91–125.
- POSTMA, Koos 1996. *Changing Prejudice in Hungary. A Study on the Collapse of State Socialism and its Impact on Prejudice against Gypsies and Jews*, Groningen, Rijksuniversiteit
- PULZER, P. 1964. *The Rise of political Anti-Semitism in Germany and in Austria*, Cambridge, Harvard University Press
- SHERIF, M.–SHERIF, C. W. 1980. *Csoporton belüli és csoportközi viszonyok: kísérleti kutatás*, in CSEPELI György (szerk.), *Előítéletek és csoportközi viszonyok*, Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 347–391.
- SIK Endre 1999. *The level and social basis of xenophobia in contemporary Hungary*, in ENYEDI Zsolt–ERŐS Ferenc (eds.), *Authoritarianism and Prejudice. Central European Perspective*, Bp., Osiris Kiadó
- TAJFEL, Henry–TURNER John C. 1986. *The social identity theory of intergroup behaviour*, in S. WORCHEL–W. G. AUSTIN (eds.), *Psychology of Intergroup Relations*, Chicago, Nelson, 7–24.
- WALLACE, Claire 1999. *Xenophobia in Post Communist Europe. Studies in Public Policy Number 323*, Glasgow, University of Strathclyde, Centre for the Study of Public Policy
- ZOLNAY János 1993. *The Role of Press in Contemporary Anti-Semitism in Hungary*, in Jan HANČIL–Michael CHASE (eds.), *Anti-Semitism in Post Totalitarian Europe*, Prague, Franz Kafka Publisher, 279–286.